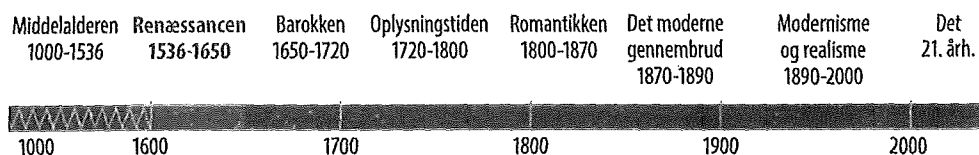

2. 1536-1650: RENÆSSANCEN

Litteraturhistoriens tidslinje: Renæssancen.

Renæssancen er en europæisk tidsperiode, en måde at tænke på og en måde at udtrykke sig på i arkitektur, kunst og litteratur. Den har sit udspring i Norditalien i 1400-tallet. Renæssancen når til Danmark i midten af 1500-tallet, og man kan tale om renæssance i Danmark i de følgende cirka 100 år, indtil Danmark bliver et enevælde i 1660.

Renæssancen er en selvbevidst tid, hvor de lærde opfatter sig selv som overlegne i forhold til deres fortid – middelalderen. De oplever middelalderen som en historisk parentes mellem de 'store' tider: antikken og renæssancen. Ikke desto mindre arver renæssancen meget fra middelalderens verden, nemlig både en fælleseuropæisk institution, sprog og religion. Institutionen hedder ikke EU, men den katolske kirke, og det fælleseuropæiske sprog er ikke engelsk, men latin. Kristendommen fortsætter i renæssancen som fælles religion, men der sker et brud i den kristne kirke med reformationen, da kirken bliver delt i en katolsk og en protestantisk kirke. Der er i renæssancen en politisk, videnskabelig og kulturel elite, der oplever et fællesskab på tværs af landegrænser, og de kan kommunikere sammen på latin.

Renæssance betyder genfødsel, og i denne sammenhæng betyder det, at interessen for antikkens kunst, litteratur og filosofi bliver genfødt. Antikken er en betegnelse for den romerske og græske kultur i perioden før middelalderen. Det forholder sig ikke sådan, at antikkens forfattere var blevet fuldstændig glemt i middelalderen, men renæssancens forfattere og malere er optaget af antikkens kultur i et meget større omfang og på en anden måde, end man var i middelalderen.

dernisme
realisme
90-2000

Det
21. årh.

2000

de at udtrykke sig
00-tallet. Renæs-
sance i Danmark i

rligne i forhold til
parentes mellem
ssancen meget fra
og og religion. In-
eiske sprog er ikke
s religion, men der
i en katolsk og en
lturel elite, der op-
nmen på latin.

t interessen for an-
else for den romer-
ke sådan, at antik-
ssancens forfattere
n anden måde, end

Rafaël: Skolen i Athen, 1509-10. På dette 7 meter brede vægmaleri af den italienske maler Rafaël, der kan ses i Vatikanet, som er pavens residens, ser man de to antikke filosoffer Platon og Aristoteles i samtale. Rundt om dem ses flere af antikkens store skikkelser inden for filosofi, matematik, geometri og astronomi. Billedet illustrerer, i hvor høj grad renæssancen er optaget af antikken, men det peger også på, hvor central viden og undersøgelse af verden er i renæssancen.

RENÆSSANCENS SAMFUND

I middelalderen har kirken stor politisk magt og store jordbesiddelser, men på grund af intern uro i kirkens hierarki mister kirken gradvist denne magt. Med reformationen i de nord europæiske lande i første halvdel af 1500-tallet skabes der en øget spænding mellem kirke og stat. Kirkens politiske magt svækkes ved reformationen. I Danmark overgår al kirkens ejendom, det vil sige jord og bygninger, til kongen. I middelalderen foregår forskning og uddannelse inden for kirkeinstitutionen. Kirken driver latinskoler og universiteter og står derfor for undervisning på alle niveauer. De veluddannede er især munke og præster. Dette ændrer sig i renæssancen, hvor det især er det nye rige borgerskab, der uddanner sig. Det bliver nu kongens opgave i stedet for kirkens at sørge for undervisning, forskning og sygehusvæsen. Begrebet *sekularisering* betegner netop adskillelsen af kirken fra politik, videnskab, filosofi og kunst, og sekulariseringen er en proces, der starter i renæssancen og som stadig er i gang.

LIVSSYN

Humanisme

Den afgørende nye tankegang, der vokser frem i slutningen af middelalderen og bliver central i renæssancen, kaldes humanisme. Ordet human kommer fra latin og betyder menneskelig. Humanisme er en tankegang, der har mennesket som udgangspunkt, og det er menneskets dannelse til et tænkende individ, der er i centrum. I middelalderen tænkte man derimod på mennesket som del af slægten og kirken.

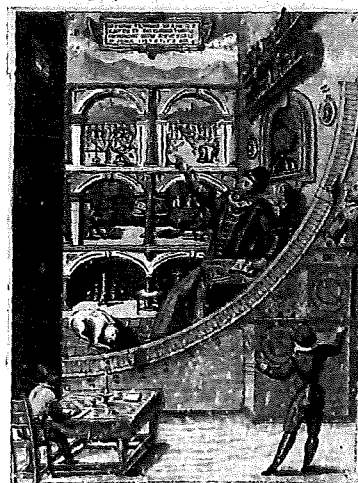
Dannelsen til det tænkende individ foregår først og fremmest gennem læsning af de antikke forfattere som Platon, Ovid, Cicero og Seneca. Idealet for en humanist er at arbejde selvstændigt med de antikke forfattere, gøre dem til forbilleder og på den måde selv blive til et tolerant, vidende og nyttigt individ. En humanist overtager ikke dogmer og normer, men når frem til sin egen konklusion gennem studier af tekster, af kilder. Man kan beskrive den humanistiske metode med et slagord fra renæssancen: 'ad fontes', der betyder 'til kilderne.'

Videnskab

Renæssancemennesket begynder også at studere verden på en videnskabelig måde. Det videnskabelige ligger i det empiriske. Når man vil beskrive verden, så gør man det ikke spekulativt – det vil sige først og fremmest i tanken. Man går derimod empirisk til værks: Man måler op, drager på ekspeditioner og opstiller forsøg. Interessen for at måle og undersøge empirisk fører til forbedringer af gamle måleinstrumenter og opfindelsen af nye.

Det er ikke alle de forsøg og empiriske opmålinger, som man foretager i renæssancen, som vi i dag vil kalde videnskabelige. For eksempel bruger mange lærde meget tid på alkymi. Det er kemiske forsøg på at lave guld. Man anser også astrologi for videnskab og prøver ved hjælp af observationer af stjerner og planeter at forudsige menneskers skæbne. Det vil vi jo ikke kalde videnskab i dag, men metoden er videnskabelig.

QVADRANS MVRALIS
SIVE TICHONIGVS

På billedet ses den danske videnskabsmand Tycho Brahe med et af sine instrumenter til studiet af stjernernes stilling.

Reformationen

Den tyske munk Martin Luther går 'til kilderne' og studerer Bibelen. Hans læsning og forståelse af Bibelen stemmer ikke overens med praksis i den katolske kirke. Derfor begynder han at stille kritiske spørgsmål til kirken og diskutere dens fortolkning af Bibelen. Dette medfører et brud med kirken. 'Reformationen' er netop betegnelsen for det historiske forløb, der medfører, at Vesteuropa i midten af 1500-tallet deles i to kirkesamfund: Den katolske kirke i Sydeuropa og den protestantiske kirke i Nordeuropa. I Danmark finder reformationen sted i 1536, det vil sige, at vi går fra at have en katolsk til en protestantisk kirke.

Martin Luther offentliggør sine 95 teser om aflad i 1517. Stillbillede fra filmen *Luther* (2003), hvor Joseph Fiennes spiller hovedrollen.

Martin Luthers opgør med Paven og afladshandlen

Reformationens hovedemne er et opgør med paven. Luthers opfattelse er, at alle mennesker er syndige. Der findes altså ikke nogen – heller ikke helgener eller jomfru Maria – som er tættere på Gud end andre. Paven er for Luther også blot et almindeligt syndigt menneske uden særlig magt til at bane vejen eller afskære mennesker fra Gud. Ifølge Luther behøver mennesker ikke kirkeinstitutionen for at komme i kontakt med Gud. Gud har henvendt sig til mennesker gennem Jesus, og det kan man læse om i Bibelen.

Den katolske kirke praktiserer i 1500-tallet afladshandel. Aflad betyder eftergivelse for synder, man har begået. Afladshandel er i udgangspunktet et kompliceret katolsk fænomen

knyttet til syndsbegrebet. På Luthers tid har afladshandlen dog udviklet sig til næsten at være et rent kommercielt fænomen, der skal skaffe penge til kirkens kasse. Man sælger såkaldte 'afladsbreve' med løftet om, at man blandt andet kan købe sig til en mildere straf i skærsilden efter døden. Pengene går til bygning af Peterskirken i Rom og til luksusliv for de højtstående i kirken. Denne afladshandel protesterer Luther imod, og kampen mod afladshandlen bliver en væsentlig faktor i reformationen.

Bibelen på nationalsproget

Martin Luther oversætter Bibelen til tysk. Det er Luthers opfattelse, at Bibelen skal oversættes til nationalsproget i stedet for latin, så alle kan læse den. Da Luther er humanist, går han 'til kilderne', og oversættelsen tager således udgangspunkt i de originale græske og hebraiske skrifter, der udgør Bibelen.

I Danmark findes dele af Bibelen oversat til dansk i middelalderen, men først i 1550, altså efter reformationen, udgiver man den første samlede bibeloversættelse. Den er i høj grad en oversættelse af Luthers tyske bibel. Den bliver trykt i 3000 eksemplarer, og alle kirker i landet får påbud om at anskaffe bogen. Den er nemlig et redskab i kampen for at indføre reformationen ikke bare formelt, men også mentalt. Den danske bibel kaldes Christian d. 3. s Bibel.

Salmer

Efter reformationen foregår hele gudstjenesten i de danske kirker på dansk. Menigheden, det vil sige de troende i det kristne fællesskab, kan selv læse Bibelen, og gudstjenesten ændres, så menighedens deltagelse bliver central – for eksempel gennem salmesang. Salmerne bliver ligesom den danske bibeloversættelse et vigtigt redskab til at bringe reformationens kristendom ind i folks bevidsthed.

Salmebogen fra 1569.

sig til næsten at
sse. Man sælger
en mildere straf
og til luksusliv
og kampen mod

len skal oversæt-
umanist, går han
ræske og hebrai-

ørst i 1550, altså
Den er i høj grad
r, og alle kirker i
for at indføre re-
s Christian d. 3. s

isk. Menigheden,
og gudstjenesten
n salmesang. Sal-
t bringe reforma-

Hans Christensen Sthen (1544-1610) er en af reformationens store salmedigtere. Nogle af hans salmer kan findes i Den danske Salmebog, for eksempel salmen *Du, Herre Krist*, som ses i uddrag herunder. Salmen er et eksempel på det, man kalder 'moddigtning'. Når man moddigter tager man en kendt sang eller salme og giver den nyt indhold. På den måde "snylter" man på den gamle vises eller salmes popularitet. Reformationens salmedigtere har således moddigtet på viser af umoralsk karakter, på middelalderens Mariaviser og på andre tekster, hvis indhold, man var uenig i.

Salmen *Du, Herre Krist* er moddigtning til en salme, der advarer om dommedags snarlige komme, og som i den anledning opfordrer til frygt og omvendelse til et bedre liv. Sthens salme handler også om dommedag, men han understreger, at man kan se dommedagen i møde med fortrøstning, fordi man også kan vente frelse og beskyttelse fra Jesus. Luthers lære om frelsen som en gave, man får, frem for noget, man skal gøre sig fortjent til, ses her i den rolige tiltro til Jesus som den nære ven, trøster og frelser.

Mange tegn og profetier, som man lægger vægt på i renæssancen, peger på, at dommedag vil komme i 1588. Det er man ret sikre på i det meste af Europa. Stehns digt udkommer i 1588, og spiller da også på dommedagsmotivet. De første tre strofer af salmen, som vi i dag kender som *Du, Herre Krist* lyder i den ældste, kendte udgave:

“ 1.

HERRE JESu Christ, Min Frelser du est,
Til dig haaber ieg alleene: Jeg troer paa dig,
Forlad icke mig, Saa Elendelig,
Mig trøster dit Ord det reene.

2.

Alt effter din Ville, O HERre mig stille,
At ieg dig trolig kand dyrcke: Du est min Gud,
Lær mig dine Bud, All min tid vd,
Du mig i Troen styrcke.

3.

Nu vil ieg være, O JESu kiere,
Huor du mig heldst vilt haffue: Jeg lucker dig ind,
I mit Hierte oc Sind, O HERre min,
Met all din Naade oc Gaffue.
(...)

est er
alleene udelukkende, kun
trolig uden at svigte
kiere kære
haffue have
Gaffue gave

Hvis man tager det første bogstav i hver strofe af hele salmen danner det ordene HANS ANNO. Hans er fornavnet på forfatteren, mens anno betyder 'i året'. Året er netop 1588, hvor dommedag forventes, og salmen gemmer på den måde på et skjult tegn, der forbinder forfatteren selv med de ventede kosmiske begivenheder.

Bortset fra dette indlagte tegn, er det karakteristisk, at salmen er så enkel. Den benytter kun i ret beskedent omfang billedsprog. Denne enkelhed er et fællestræk ved salmer fra reformationstiden.

RENÆSSANCENS UNIVERSALMENNESKE

Renæssancen er præget af en bred videnskabelig interesse. Et rigtigt renæssancemenneske er et universalmand, der både interesserer sig for tekniske landvindinger, for kemi, for astrologi og astronomi og for kunst, historie, litteratur og religion. Det er naturligvis ikke mange mennesker i renæssancen, der har råd til at blive et sådant universalmand. Det er et ideal for eliten.

Tycho Brahe

En af Europas helt store videnskabsmænd i renæssancen er dansker. Han hedder Tycho Brahe (1546-1601). Han bliver berømt i hele Europa for sin opdagelse af et nyt himmelfænomen, som han kalder 'Stella nova' – den nye stjerne. Opdagelsen bryder med den almindelige opfattelse af, at stjernehimlen er uforanderlig.

I 1577 observerer Tycho Brahe en komet, som bevæger sig på tværs af planeternes baner. Dette er også i modstrid med, hvad man havde ment siden oldtiden. Med sine observationer er Brahe altså med til at rykke ved middelalderens verdensbillede.

Tycho Brahe anser ikke sit virke som astronom som værende i modstrid med kristendommen. Han siger i en tale om de matematiske videnskaber fra 1574:

“ Nej, snarere har Han [Gud] villet, at alt dette skal udforskes og undersøges utrætteligt, for at Hans egen majestæt og visdom skal kunne ses og berømmes af menneskene.

Citeret efter Samlerens Antologi bd. 3 red. Erik Henningsen m.fl.

Brahe opfatter altså forskning som Guds vilje, og det at søge viden som et mål i sig selv.

Digtning og antikkens mytologi

Tycho Brahe er et universalmand, der bruger sit liv til studier, især inden for astronomi og astrologi, men også til at skrive digte og taler. På Uraniborg på øen Ven, som han får skænket af den danske konge Frederik d. 2, er der både stjernelaboratorium, kemisk laboratorium og stuer til humanistiske studier og digtning.

de HANS AN-
op 1588, hvor
forbinder for-

. benytter kun
mer fra refor-

incemenneske
r, for kemi, for
aturligvis ikke
nneske. Det

der Tycho Bra-
amelfænomen,
lmindelige op-

eternes baner.
e observationer

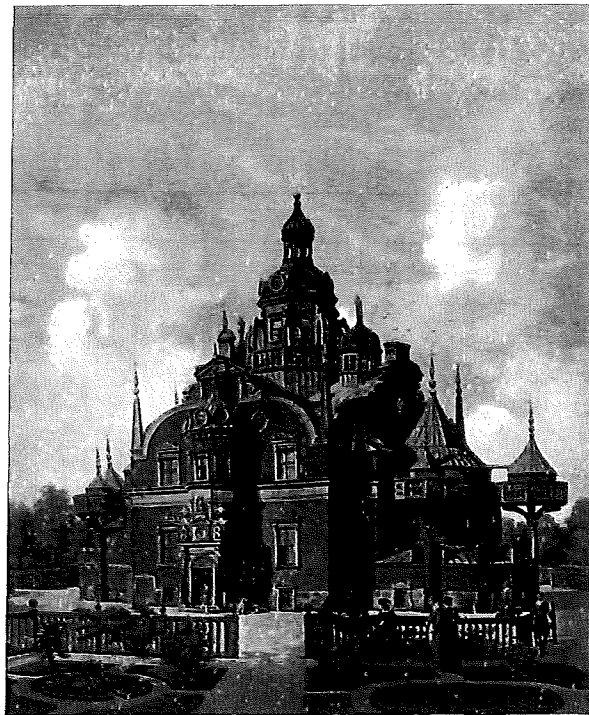
ed kristendom-

ges utrætteligt,
enneskene.

: Henningsen m.fl.

ål i sig selv.

en for astronomi
en, som han får
t, kemisk labora-

Billede af Uranienborg. Uranienborg findes desværre ikke mere.

Tycho Brahe er en produktiv og anerkendt digter i samtiden. Da han udgiver værket *De nova Stella* (1573) om sin store opdagelse, indgår digtet *Om Urania* som et led i værket. Digtet er skrevet på latin med den antikke digter Ovid som forbillede. Det handler om Brahes guddommelige indvielse til astronom. Inspirationen kommer fra oven, men ikke som man måske kunne forvente fra den kristne Gud. I digtet møder Tycho Brahe Urania, som i den græske mytologi er muse for astronomi. Musen – der er en gudinde – personificerer stjernehimlen og den inspiration, der får Brahe til at hellige sig astronomien. Digtet er altså et eksempel på en renæssancekunst, der henter sine billeder fra antikken frem for den kristne forestillingsverden.

Om Urania

Elegi af forfatteren

Se, da sank en gudinde (men hvem, det vidste jeg ikke)
ned fra himlen så klar, stod i et nu for mit blik.

Urania i græsk mytologi muse (gudinde) for astronomi

Jeg blev grebet af skræk og hårene stod på mit hoved,
indtil hun selv forjog frygten hun satte mig i.
"Glem blot din frygt," bemærkede hun, "flygt ikke for synet,
du, unge mand, som helst ikke skal bort fra min kunst.
Jeg er gudinden ved navn Urania (vidste du det mon?)
efter Olympen*, for den er hvad jeg arbejder med.

(...)

Tit når vi så dig udforske himlen en stjerneklar aften,
sagde Apollon* til mig: "Han der skal nok blive din!"
Det var hans ord, og et svimlende håb fæstede rod i os begge,
om at du nu var den der ville ofre til mig,
du var den der her under bjørnenes tegn skulle dyrke
mig og give dit land alle dets stjerner igen.

(...)

*Tycho Brahes Uraniaelegi. Oversat af Peter Zeeberg. Renæssanceforum 3, 2007.
www.renaessanceforum.dk.*

I digtet får Tycho Brahe altså besked på at gå i gang med arbejdet. Samtidig får han beskrevet den videnskabelige metode: Se, påvis, dokumenter, fastlæg og bogfør. Tycho Brahes Uranienborg var i en årrække et internationalt forskningscenter, men Brahe bliver uvenner med kongen og ender sit liv i landflygtighed.

DE LÆRDE KVINDER I RENÆSSANCEN

Sofie Brahe, søster til den berømte Tycho Brahe, er en lærd kvinde. Hun forsker som sin bror i astronomi og kemi, men dyrker derudover slægtsforskning. Det er ikke almindeligt, at adelsdamer får en særlig lang boglig uddannelse. Mens mænd fra borgerskabet og adelen går på latinskole og rejser ud for at uddanne sig, bliver kvinderne hjemme. Der er dog undtagelser som Sofie Brahe, og belæste kvinder som hende bliver respekteret og betegnet som 'de lærde kvinder'.

Slægtshistorie og indsamling af folkeviser

De lærde kvinder kan som Sofie Brahe beskæftige sig med slægtens historie. Adelsslægterne er knyttet til bestemte godser og bestemte egne af landet, så derfor bliver slægtsforskning

Olympen i græsk mytologi gudernes bolig
Apollon i græsk mytologi gud for musik og digtning

til en slags egnshistorie. En slægts berømmelse og autoritet kan afhænge af dens historie, så derfor er der god grund til at styrke fortællingen om en slægts historie.

Der går i renæssancen mode i at samle folkeviser, og det er adelsdamerne, der forestår dette arbejde. Ligesom man interesserer sig for antikken og bruger antikken som forbillede, således finder man også folkeviserne og deres temaer interessante. Men folkeviserne bliver også samlet for at styrke en bestemt slægts fortælling om sig selv. Man opfatter folkeviserne som viser, der fortæller historier om en bestemt egn og en bestemt slægt. Adelsdamerne samler og nedskriver folkeviserne i smukke håndskrevne visebøger, og sådan en samling er med til at understrege betydningen af slægten og herregården.

Jammers Minde

De lærde kvinder er ikke i første omgang optagede af at producere egne værker. Leonora Christina er i den sammenhæng en afviger. Hun er forfatter til et af de mest kendte prosastykker fra perioden. Man kan diskutere, om hendes værk hører til i renæssancen eller i barokken, men hun fremstår som en stærk og intelligent adelsdame, med renæssancens selvbevidsthed i orden. Når vi kender så meget til denne kvinde, som er kongedatter og som spiller en rolle i de politiske intriger omkring svenskerkrigene i 1600-tallet, så er det fordi, hun nedskriver sin selvbiografi *Jammers Minde*. Den er skrevet på dansk i årene 1674-93 som et brev til hendes børn, men er først blevet udgivet i 1869. Leonora Christina skriver om sin tid som fange i Blåtårn, hvor hun sidder som følge af sin mand Corfitz Ulfeldts landsforræderi. I sin beretning fremstiller hun sig selv som en trofast, stærk, belæst og misforstået heltinde, der på trods af sin stand må tåle rottet, lus, dårlig fængselsmad og en uværdig behandling. Hun giver med sin dramatiske iscenesættelse af fængslingen læseren en mulighed for at sætte sig ind i, hvordan historien har set ud fra hendes vinkel. Selv om værket er skrevet til børnene, er det uden tvivl tiltænkt et større publikum, men det indledes med en fortale til børnene:

Fortalen fra Jammers minde

TIL MINE BØRN

Hjerte kære Børn. Billigen kan jeg med Job sige: Dersom man min Jammer veje kunde og mine Lidelser tilsammen i en Vægt-Skaal lægge, da skulde de være tyngere end Saand i Havet. Ja, visseligen erre mine Lidelser store og mange, de erre tunge og utallige. Mit Sind haver længe over denne Jammers Minde stridig værret, ej kunnende slutte, om jeg mig ej snarere bemøde skulde mine Lidelser at forglemme end dennem at ihukomme. Men endeligen haver tilskyndende Aarsager mig dreven ikke aleneste min Jammer

Billigen Passende, berettiget
visseligen sandelig
erre er
haver har
bemøde gøre mig ulejlighed, forsøge
ihukomme huske dem

at ihukomme, men den endog udi Pennen at forfatte og Eder', mine kære Børn, den at tilskrive eftersom jeg nu er i Haab, at mine Skrifter Eder kan komme til Hænde, mit Fængsel og disse trende' sidste Aaringer' meget er lettet.

Leonora Christina Ulfeldt: Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer. Rosenkilde og Bagger, 1960, s. 95.

}
}

PERSPEKTIVERING TIL I DAG

Man siger, at 'det moderne' starter med renæssancen. Når man siger det, så tænker man på, at renæssancen med humanismen sætter mennesket i centrum, at den videnskabelige tankegang har rod i renæssancen, og at sekulariseringsprocessen begynder her. På den måde har renæssancens måde at opfatte verden på en hel del at gøre med vores egen.

Humanismens dannelsesstanke kan man stadig opleve som argument for, hvorfor man skal gå i skole. Tanken om, at viden har værdi i sig selv, og at man studerer for studiets egen skyld og ikke fordi, man kan tjene penge og være en nyttig samfundsborger bagefter, stammer fra renæssancehumanisterne.

Når vi taler om videnskabelige metoder, så er det også med ekko fra renæssancen. Den naturvidenskabelige metode i dag er ikke principielt anderledes end Tycho Brahes. Metoden er at måle, registrere og fortolke data. Den humanistiske metode er heller ikke principielt anderledes i dag end i renæssancen. Humanistisk videnskab er stadig at gå til kilderne.

Danske tekster fra renæssancen er ofte forfattet på latin, og det gør dem fremmede for os, men tanken om at udtrykke sig på et fælleseuropæisk sprog er ikke fremmed for os. Masser af videnskabelige og kunstneriske tekster fra Danmark skrives i vores tid på engelsk.

Der er altså gode grunde til at fordybe sig i renæssancens tekster. En god grund er, at der gemmer sig historier om dommedagsprofetier, en verdensberømt videnskabsmand og en fængslet kongedatter.

Eder jer
trende tre
Aaringer år

Spørgsmål til kapitel 2: Renæssancen

1. Hvornår begynder og slutter perioden, der kaldes renæssancen?
2. Hvilket syn på middelalderen har man i renæssancen?
3. Hvilke fælleseuropæiske elementer findes i både middelalderen og i renæssancens Europa?
4. Hvad betyder ordet 'renæssance'?
5. Hvilken rolle spiller kirken i renæssancens samfund?
6. Hvilket livs- og menneskesyn kommer til udtryk i humanismen?
7. Hvilket syn på videnskaben gør sig gældende i renæssancen?
8. Hvad sker der under 'reformationen'?
9. Hvad handler Martin Luthers opgør med den katolske kirke om?
10. Hvilken effekt har det, at Bibelen oversættes til tysk – og til dansk?
11. Hvad bruges salmer til?
12. Hvad handler Sthens salme *Du, Herre Krist* om?
13. Hvilken konsekvens får Tycho Brahes nye opdagelser for et nyt verdensbillede?
14. På hvilken måde er Brahes digt *Om Urania* inspireret af antikkens digtere?
15. Hvilke litterære genrer beskæftiger de lærde kvinder i renæssancen sig med?
16. Hvad handler Leonora Christinas *Jammers Minde* om?
17. Hvad har renæssancens humanistiske livssyn, videnskabelige tankegang og sekulariseringsproces med nutidens samfund at gøre?